

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Cilt 5, Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı | Volume 5, Special Issue: Turkish-Greek Relations, 30 Ağustos/30 August 2021

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Araştırma/Research

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 13.07.2021

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 09.08.2021

DOI: 10.30692/sisad.970791

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE RUMLARIN İDARESİ*

Administration of Rum Community from the Ottoman State to the Republic of Turkey

Ramazan Erhan GÜLLÜ

Doç. Dr.

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0002-6819-4003

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Atıf/Citation: Ramazan Erhan Güllü (2021), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Rumların İdaresi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Türk-Yunan İlişkileri Özel Sayısı*, C. 5, 30 Ağustos 2021, s.153-171.

Öz: Rumlar, Osmanlı Devleti'nde hem nüfus olarak en kalabalık hem de devletle ilişkileri itibariyle en güçlü gayrimüslim toplumdur. İstanbul'un fethi sonrası patrikhanenin statüsünün tanınmasıyla birlikte Rum milletinin idaresi, patrikhane merkezli olarak tesis edilmişti. Toplum üzerinde etkili olan temel otorite patrikhaneydi. Tanzimat döneminde yaşanan kısmi değişimle birlikte patrikhane, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar toplum üzerindeki statüsünü korumuştu. Ancak özellikle mütareke döneminde yaşananlar, devletle patrikhane arasındaki ilişkileri gerginleştirdiği gibi Rum milletinin patrikhaneye ilişkilerine de etki etmişti. Buna rağmen Rumlar, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'e geçiş ve sonrasında da yaşanan birçok olaya rağmen nüfus ve nüfüz itibariyle gayrimüslim topluluklar içerisinde en güçlü olan gruplardı. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarında en fazla problem ve çatışma yaşadığı azınlık toplumu da yine Rumlar olmuştu. Bu durumun temel sebebi de mütareke döneminde yaşananlardı. Mütareke döneminde yaşananları sonraki süreç açısından da yaşanabilir bir tehdit olarak gören devlet, azınlık politikalarında sert bir tutum belirlemişti. Bu çalışmada Rum toplumunun Osmanlı dönemindeki idari yapılanması ve Cumhuriyet sonrası bir azınlık toplumu olarak konumu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Rum, Patrikhane, Lozan Antlaşması, Azınlık.

Abstract: The Rums were both the most populous and the strongest non-Muslim society in the Ottoman State in terms of their relations with the state. With the recognition of the status of the patriarchate after the conquest of Istanbul by the Ottoman State, the administration of the Rum community was governed by the patriarchate. Thus, The main authority that had influence on the society was the patriarchate. Despite the partial change during the Tanzimat period, the patriarchate maintained its status over the community until the end of the Ottoman State. However, what happened during the armistice period not only strained the relations between the state and the patriarchate, but also affected the relations of the Rum community with the patriarchate. Nevertheless, the Rums were the strongest group among the non-Muslim communities in terms of population and influence, despite the many events that took place during and after the transition to the Republic, as it was in the Ottoman State. However, the community in which the Republic of

* Bu makale, daha önce yayımlanan şu çalışmamız esas alınarak hazırlanmıştır: Ramazan Erhan Güllü, Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

Turkey had the most problems and conflicts in terms of minority policies was again the Rums. The main reason for this was what had experienced during the armistice period. Seeing what happened during the armistice period as a recurring threat in the future, the state had taken a tough stance in its minority policies. In this study, the administrative structure of the Rum society in the Ottoman period and its position as a minority society after the Republic will be examined.

Keywords: Rum, Patriarchate, Lozan Treaty, Minorities.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin dinî/idarî yapılanmalarının sistemli hale getirilmesi, Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethi sonrası gerçekleşmişti. Fatih döneminde sistemleştirilmeye başlanılan uygulamalar, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde devam eden fetihlerle birlikte daha somut ve kapsamlı bir şekle bürünmüştü. Sonraları en yaygın tanımla "millet sistemi" olarak adlandırılan bu yapılanma ile "millet" kelimesi dinî anlamda "aynı inanca mensup olanlar" şeklinde tanımlanıyordu. Temelini İslam Hukuku'nun oluşturduğu bu anlayışa göre gayrimüslimler inançlarına göre "millet"lere ayrılırken yine İslam Hukuku'nun öngördüğü şekilde *zımmi*¹ statüsüyle yönetiliyorlardı (Bozkurt 1996, s. 11-14; Karpat 2011, s. 150-153).

Gayrimüslim tebaa; Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler olarak üç ayrı millete ayrılırken, Hristiyanlar arasındaki farklı etnik gruplar da inançları ve daha başka bazı özellikler dikkate alınarak Rum veya Ermeni milletine dâhil ediliyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde üç gayrimüslim millet (Rum, Ermeni ve Yahudi) bulunmaktaydı. Etnik olarak Rum ve Ermeni olmayan diğer Hristiyan etnik unsurlar da bağlandıkları millete dâhil cemaatler/topluluklar olarak kabul ediliyorlardı. Bu durum, İslam Hukuku çerçevesinde zımmi ahali ile devlet arasında yasal bir uyuşmayı ifade ediyordu (Kenanoğlu 2007, s. 70-78).

İstanbul'un Fethi Sonrası Rumların İdaresi

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet, öncelikli olarak şehrin yeniden canlı bir hayata kavuşması için uğraşmış, bunu sağlayabilmek için de şehirde yaşayan Rumlarla yakın ve samimi ilişkiler kurmak istemişti. Bu yönde ilk faaliyet olarak da fetih sonrası şehirden kaçan Rumların tekrar şehre dönebilecekleri ve evleri işgal edilmiş olanlara yeni ev verileceği ilân edilmişti (Mantran 2015, s. 213). Yine fetihten bir müddet sonra Fatih Sultan Mehmet, Ortodoksların dinî hayatlarını kurumsal olarak sürdürmelerini sağlayacak bir uygulamaya giderek, Georgios Kurtosis Scholarius'un "Gennadios" adıyla patrik, dolayısıyla da ülkedeki tüm Ortodoksların sivil ve rûhânî önderi olarak seçilmesini sağlamıştı. Böylece Sultan, Gennadios'u Ortodokslar üzerinde hem dini hem sivil olarak en büyük otorite haline getirmiş oluyordu (Shaw 2004, s. 85; Mantran 2015, s. 214; Papadopoulos 1967, s. 201-202). Ayrıca patriklik merkezi olarak da Bizans döneminde Ayasofya'dan sonra ikinci büyük ve kutsal mabet olarak kabul edilen Havariyyun Kilisesi kullanılacaktı. (Havariyyun Kilisesi, şu anda Fatih Camii'nin olduğu yerde bulunmaktaydı. Bir süre sonra kilise yıkılarak yerine camii inşa edilmişti.) 1455 yılında ise Gennadios'un isteğiyle patriklik merkezi Havariyyun Kilisesi'nden Pammakaristos Kilisesi'ne taşınmıştı (Kömürçüyan 1952, s. 177). Pammakaristos Kilisesi de yine Fatih bölgesinde, Çarşamba semtinde bulunan şu anki Fethiye Camii'nin olduğu yerdirdi. 16. yüzyıl ortalarına kadar (yaklaşık 130 yıl) Pammakaristos Kilisesi'nde bulunmaya devam eden patriklik merkezi, 1586 yılında Şeyhülislam Çivizâde Mehmet Efendi'nin fetvasıyla kilisenin "Fethiye Camii" adıyla camiye çevrilmesi sonrası, Fener semti civarındaki "Eflak Konağı Kilisesi"ne taşınmıştı. 1597'de Balat'ta yer alan "Aya Dimitri Kilisesi"ne taşınan patriklik, 1602 yılında – günümüze kadar faaliyetlerini devam ettireceği – Fener'deki Aya Yorgi (Agios Georgios) Kilisesi'ne taşınmıştı.

¹ *Zımmi* terimi, İslam ülkelerinde yaşayan gayrimüslim ahali için kullanılan ve onların statülerini belirleyen genel bir tanımdır. Terimin anlamı ve kullanılışı hakkında bkz. Mustafa Fayda, "Zımmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 438-440.

Yine bu tarihten itibaren de bulunduğu semt dolayısıyla patrikhane, “Fener Rum Patrikhanesi” olarak anılmaya başlanmıştı (Dabağyan 2005, s. 218; Şahin 1996, s. 57-59).

Fetih sonrası Gennadios’un patrikliğe getirilmesi, Fatih’in patrikhaneyle ilgili siyasetindeki belirleyici unsurların da anlaşılmasını sağlıyordu. Sultan, en temelde siyasi gücünü artırmak amacıyla Ortodoksların Katolik Batı ile ortak hareket etmelerini engellemek istiyordu. Patrikhane aracılığıyla Ortodoksların yönetim ve faaliyetlerinde söz sahibi bir duruma ulaşacaktı. Gennadios, döneminin önemli teolog, hukukçu ve felsefecilerinden birisi olarak kabul edilmekteydi. Aynı zamanda Bizans’ın son dönemlerinde uygulanmaya çalışılan ve dönemin en yoğun tartışmalarından olan Katolik Batı (Roma) ile birleşme düşüncesine muhalif olanların da lideri konumundaydı. İstanbul’un fethinden kısa zaman önce, bu konuda Bizans İmparatoru ile yaşadığı görüş ayrılığı dolayısıyla yürüttüğü çeşitli vazifelerden ayrılarak bir anlamda inzivaya çekilmiş ve bu sırada din adamı olarak rahip unvanı almıştı. Ayrıca Rumların çoğunluğu tarafından sevilen ve saygı duyulan birisi olması ona zaten Rumlara liderlik yapabilecek bir imkân sağlamaktaydı. Fetih sonrası patrik olarak seçilmesi, Gennadios ve taraftarlarınca Ortodoksların Katolik tehdidinden kurtulması ve cemaatlerini kendi itikadlarınca yönetebilmeleri anlamına geliyordu. Katoliklerle birleşme düşüncesi bu sayede ortadan kalkmıştı. Onların nazarında bunu sağlayan, kendi inançlarınca “kâfir” bir padişah da olsa, o padişaha itaat bir zorunluluktan ziyade bir tercihti. Böylece Sultan, bir yandan dünya siyaseti gereği Hristiyanların birlikteliğine karşı bir hamle yaparken, diğer yandan patrikhanenin dinî otoritesi ile Ortodoks tebaasının merkezî otoriteye bağlılığını kuvvetlendirmiş oluyordu. Patrikhane de Osmanlı Devleti ve Sultan’ın gücünden yararlanarak, Hristiyan dünyası üzerinde kaybettiği prestijini yeniden kazanmaya çalışacaktı. Bunlara karşılık patrikhaneden beklenen en temel husus ise “devlete sadakat”ti. Bu durumun devlet ve patrikhane arasında bir anlamda “karşılıklı menfaate dayalı bir ittifak” anlamına geldiği söylenebilir. Zira devlet, ilerleyen dönemlerde hem Ortodoks tebaası ile karşı karşıya kaldığı birçok problemde hem de yeni fethetildiği bölgelerin Ortodoks ahalisini kendisine bağlamada patrikhanenin desteğini almıştı. Patrikhane de devletin bu politikası sayesinde kendisine bağlı toplulukların artacağı düşüncesiyle bu siyasete destek vermişti (Arnakis 1952, s. 235-250; Konortas 2011, s. 27-69; Runciman 1968, s. 165-170).

Tüm bunlar, her iki taraf için de (devlet ve patrikhane) güç ve otoritelerini artırabilmek amacıyla kullanılan yöntemlerdi. Patrikhanenin Osmanlı yönetimini her anlamda haklı ve doğru bulması söz konusu değildi; hatta patrikhane en baştan itibaren cemaatine Osmanlı yönetiminin “kâfir” ve “yabancı” bir hâkimiyet olduğunu sürekli beyan etmiş, buna bağlı olarak cemaatinin hukuki olarak “mâ-dûn” olduğunu kendisi de kabullenmişti. Hatta Osmanlı döneminde maruz kaldıkları çeşitli baskı ve tehditler karşısında Ortodoksluklarını korumak için öldürüldükleri ifade edilen birçok kişi patrikhane tarafından “şehit” olarak kabul edilmişti. Ancak bunlar, patrikhanenin Osmanlı siyasi otoritesinin karşısında yer aldığı anlamına gelmediği gibi devlete “sâdık” olmadığını da göstermiyordu. Bu duruma aykırı kimi örnekler görülse de devlet ile patrikhane arasındaki temel siyaset, yukarıda ifade ettiğimiz ittifak tarzı bir anlayıştı (Konortas 2011, s. 61).

Özellikle Fatih ve sonrası süreçte durum, genel anlamda bu şekildeydi ve hem batılılaşma hareketlerinin hızlandığı hem de ülke içindeki farklı unsurlarla ilgili etnik problemlerin belirginleşmeye başladığı 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarına kadar bu sistem ana hatlarıyla devam ettirilmişti. Daha önce de değinildiği üzere tüm siyasi yapıyı belirleyen esas unsur devletin merkezî otoritesiydi. Kilisenin statüsü ve kendi içindeki hiyerarşik yapısı korunurken devlet, patrikhaneden ve Rum milletinden beklentileri konusunda tavizkâr değildi. Gennadios’un patrikliğe getirilişi sonrası yaşananlarla ilgili olarak literatürde sıklıkla, Sultan’ın patriğe verdiği iddia edilen beratla ilgili çeşitli bilgiler tekrarlanmakta ve buna bağlı olarak “otonom” bir millet yapısına dair farklı anlatımlar dile getirilmektedir. Fakat diğer gayrimüslim “millet başı”larla ilgili olarak da zikredilen benzer iddialarda olduğu gibi Gennadios’la ilgili olarak tekrarlanan bilgilerin de daha sonradan farklı gerekçelerle ortaya çıkmış anlatılar olduğu anlaşılmaktadır (Atalay 2005, s. 1413-1440; Osmanağaoğlu 2010, s. 26-45).

Bununla beraber Gennadios'un patrikliğe getirilişi ve devamında devletin Rumlarla kurduğu ilişki, bahsedilen genel anlatı çerçevesinde çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumlarla ilgili idaresinde oldukça farklı bir sistemin var olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Hatta Dimitri Kitsikis'e göre Rumların Bizans döneminin sonlarından itibaren Batı'ya ve Roma Kilisesi'ne karşı Türkleri tercih eden genel tutumlarına karşılık Türkler de Rumları her zaman diğer milletlerden farklı tutmuş hatta "İstanbul'daki patriğe Fatih Sultan Mehmet büyük yetkiler vererek âdeta imparatorluğun yönetimine ortak etmiştir." (Kitsikis 1980, s. 107). Kemal H. Karpat ise, patrikhaneye verilen yetkileri, "Ortodoksların idaresinde ortaklık" olarak değerlendirir ki devletin merkezî otoritesini patrikhane üzerinden Ortodoks ahaliye ulaştırma politikası, patrikhaneyi doğal olarak bu şekilde bir güç ve otoriteye sahip kılmıştır (Karpat 2004, s. 60).

Bu konu değerlendirilirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, patrikhanenin otoritesinin devlet adına kullanılıyor olmasıdır ve bu otoriteyi yanlış kullandığı düşünülen patriklere verilen kimi cezalar, patrikhanenin devletle idari hususta herhangi bir "eşit ortaklık" durumunun söz konusu olmadığını göstermektedir. Rumların özellikle 1821 isyanına kadar devlet nazarında diğer gayrimüslim unsurlara göre daha ön planda olduğu doğru olmakla birlikte bu durumu "imparatorluğun yönetimde ortaklık" gibi oldukça geniş bir idarî yetkilendirme şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Dimitri Kitsikis ve benzeri kimi Yunan/Rum yazarların daha "ılımlı" olarak değerlendirilebilecek bu görüşleriyle birlikte, Fatih ve sonrasında devletin uygulamaları, çoğunlukla Rumlar tarafından ülkenin geleceği açısından devlet için bir "zorunluluk" şeklinde değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti, ülkede hâkimiyetini tam olarak sağlayabilmek için Rumlarla daha yakın ilişkilerde olmalı ve onlardan destek almalıydı. Aksi halde ne İstanbul'da ne de diğer bölgelerde varlığını uzun yıllar devam ettirmesi mümkün olamayabilirdi. "Yönetimde ortaklık" olarak ifade edilen görüşlerin temelinde de aynı "zorunluluk" vurgusunun yer aldığı söylenebilir. Bu görüşler etrafından gelişen Yunan tarih yazımında "Tourkokratia (Türk egemenliği)" olarak geçen, İstanbul'un fethinden 1821 Yunan isyanına (ya da kendi ifadeleriyle bağımsızlık mücadelesine) kadar olan süreç ve dolayısıyla fetih sonrası Fatih'in uygulamaları büyük oranda Yunan milliyetçiliği çerçevesinde ele alınmıştır (Topping 1961, s. 157-173; Balta 2010, s. 793-832).

Osmanlı İdari Yapısı İçerisinde Rumlar ve Patrikhane

Dinî bir tanımlama olan "millet" kelimesine dayanılarak Rum milletinden bahsedilirken ülkedeki tüm Ortodokslar kastedilmekteydi. "Rum" tabiri yalnızca bir etnik kimliği değil, başta İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere ülkenin diğer bölgelerindeki Rum patrikhaneleri ve kiliselerine bağlı Ortodoksların tümünü tanımlamaktaydı. Bulgarlar, Sırlar, Slavlar, Romenler, Ulahlar, (Ortodoks olan) Arnavut, Arap ve Gürcüler ve hatta - Milli Mücadele döneminde ayrı bir patriklik tesis edecek olan - "Karamanlılar" olarak bilinen Anadolu Ortodoksları (veya Türk Ortodoksları), "Rum" tanımının içindeydiler ve idarî olarak onlar da patrikhaneye bağlıydılar. Bir anlamda "Rum" demek, aslında "Ortodoks" demektir. Dolayısıyla patrik, Osmanlı ülkesindeki tüm Ortodoksların dinî ve siyasi en yüksek otorite merkezidir. Ancak bu durum da belirli süreç sonunda oluşmuştu. Osmanlı Devleti'nin idaresindeki bölgelerde İstanbul Patrikliği haricinde ayrıca Kudüs, Antakya, İskenderiye, İpek ve Ohri patrikhaneleri de bulunmaktaydı (Kenanoğlu 2007, s. 101-103).

İstanbul Rum Patriği'nin tüm Ortodoks tebaa üzerindeki otoritesi, süreç içinde etnik anlamda Rumların diğer Ortodoks gruplar üzerinde ağır bir kültürel hegemonya kurmalarına neden olmuştu. Dini hayattan eğitime kadar her alanda bu durum geçerliydi. "Rum" sıfatı, Ortodokslukla eş anlamlı olarak kullanılsa da "etnik Rumlar" hem nüfus olarak diğer topluluklardan kalabalıktılar hem de patrikhane idaresi onların elindeydi. Rumlar, diğer topluluklar üzerindeki bu egemen konumlarını, etnik duyguların ortaya çıkması ve milliyetçiliklerin yayılması sonrası da kaybetmek istememişler ve buna bağlı olarak özellikle patrikhane ile Rumlar dışındaki Ortodoks gruplar arasında birçok problem yaşanmıştı. Farklı unsurlar arasında giderek yayılan liberal ve milliyetçi fikirlere karşılık, patrikhanenin kendi

egemen konumunu kaybetmemek için mevcut sistemin devamındaki ısrarı bu problemleri daha da körüklemişti (Clogg 1982, s. 185-193; Roudometof 1998, s. 11-48).

Patrikhane, konumunu kaybetmemek için Osmanlı idaresiyle yakın ilişkilerini sürdürmüş, hatta Ortodoks tebaa içindeki liberal ve milliyetçi tepkiler, Osmanlı Devleti'nden önce – kendilerinin idarî olarak doğrudan muhatap oldukları - patrikhaneye yönelmişti. Yaşanan çatışmalara ve patrikhaneye yönelik tepkilere karşılık, patrikhanenin Osmanlı idaresinde yaşayan Ortodokslar üzerindeki etkisi sürmekteydi. 19. yüzyıldaki idarî değişim sonrası patrikhanenin Ortodoks toplum üzerindeki bu etkisi belli komisyonlar ve cemaat içindeki diğer gruplar tarafından kısmen sınırlanmakla birlikte, en üst otorite olma özelliği devam etmişti. Patrik, Rum okullarının da en yüksek dereceli yetkilisi konumundaydı. Okulların gelirleri kilise malları ve vergileriyle Rum vakıfları ve cemaatin zenginlerinin bağışlarından sağlanırdı. Okullarda okutulacak kitaplar da patrikhanede tesis edilen bir komisyon tarafından belirlenirdi (İleri 2005, s. 311-327).

İstanbul Rum Patriği – yine Ermeni Patriği ve Yahudi Hahambaşının da kendi cemaatleri ve devletle ilişkilerinde olduğu gibi – devlete karşı Ortodoks tebaayı temsil ederken, Ortodokslara karşı da devleti temsil ediyordu. Böylece Osmanlı yönetimi, gayrimüslim tebaasını merkezden yerele bu dinî kurum ve liderler aracılığıyla yönetiyor, karşısında idarî manada tek muhatap olarak da bu dinî kurum ve liderleri görüyordu. Yine Rumların İstanbul'daki nüfuslarının diğer gayrimüslim milletlere oranla yüksek oluşu, nüfusun niteliği ve bürokraside daha fazla görev almaları gibi nedenlerle Rum Patriği, Ermeni Patriği ile Yahudi Hahambaşından daha üstte kabul edilmekteydi. Bir anlamda gayrimüslim milletlerin liderleri arasında Rum milletinin patriği, “eşitler arasında birinci” konumundaydı. Patrik en yüksek dinî ve siyasî lider olmakla birlikte, patrikhanede üyelerini üst düzey metropolitlerin oluşturduğu “Kutsal Meclis” veya “Sen Sinod” denilen bir de meclis bulunuyordu. (Meclisin üye sayısı, Hz. İsa'nın havarilerini temsilen 12 idi.) Bu meclis üyeleri Rum metropolitleri tarafından patrikhanede yapılan seçimle belirleniyor, ancak üyeler için Bâb-ı Âlî'nin onayının alınması gerekiyordu. Meclis, Rum milletinin işlerinde ve patrikhanenin devlete karşı sorumluluklarında patriğe yardımcı olmakla yükümlüydü. Ayrıca yeni seçilecek olan patrik de bu meclis tarafından seçiliyor, yine Bâb-ı Âlî'nin onayından ve “pişkeş” denilen vergiyi ödedikten sonra yeni patrik görevine başlıyordu. Diğer taraftan Sen Sinod'un patrik hakkında – varsa – şikâyetleri dinleme ve gerekli görüldüğünde hükümete müracaat ederek patriğin azlını talep etme gibi hakları vardı. Bu haklarla beraber patrikle ilgili konular dışında Sen Sinod'un patriğin bilgisi dışında karar alma veya uygulama hakkı yoktu. Osmanlı yönetimi Rum Patriği'ni (Ermeni Patriği için de olduğu gibi) kendi cemaatinin baş temsilcisi olarak tanıyor ve cemaat içinden ona karşı oluşabilecek muhalefete/hiziplere karşı kendisini destekliyordu. Buna paralel olarak da – daha önce de ifade ettiğimiz şekilde - patrik Padişah'ın emirlerine uymayı ve Osmanlı idaresi ile işbirliği içinde çalışmayı kabul etmiş oluyordu. Ancak bu durum patriğe veya patrikhaneye devletin yetkisi haricinde bir güç olma hakkı tanımadığı gibi tam aksine devletin merkezî otorite olarak kendi tebaası üzerinde daha sağlam bir kontrol mekanizması oluşturmasını sağlıyordu (Veinstein 1997, s. 137-143; Davison 2005, s. 12-14). Hatta kimi çalışmaların vurguladığı gibi, devlet patrikhaneyi “soyut bir hukuki varlık, bir tüzel kişilik olarak görmüyordu.” Padişah, patriği ve ona bağlı kimi üst düzey metropolitleri muhatap kabul ediyordu. Patrikhanenin bir kurum olarak kabulü ve idari yapısının net olarak belirlenmesi 19. yüzyılda – özellikle de 1862 yılında Rum Milleti Nizamnamesi'nin ilânı ile – mümkün olacaktı. Fakat bu da patrikhanenin devlet tarafından net bir şekilde “tüzel kişilik” olarak kabulü anlamına gelmiyordu (Özil 2016, s. 114).

Ayrıca devletin doğrudan patrik ve üst düzey kimi metropolitleri muhatap kabul ettiği bu sistem içinde, 1741 yılından 1862 tarihli nizamnameye kadar sürecek olan ve “*yerondismos*” dönemi olarak da adlandırılan, önceki dönemlerden farklı bir idare de yaşanmıştı. 1741 yılında Ereğli Metropolitleri Yerasimos'un Sultan I. Mahmut'a onaylattığı bir fermanla metropolitlikler arasındaki hiyerarşi sistemi ve Patrikhane Kutsal Meclisi üyelerininin Bâb-ı Âlî tarafından onaylanması kuralı değiştirilmişti. Bundan böyle kilise meclisi seçimlerinde Kayseri, Efes, Ereğli, Erdek, İznik, İzmit, Kadıköy ve Terkos metropolitlerinden alınacak bir “iyi hâl kâğıdı” yeterli olacaktı ve ayrıca

Bâb-ı Âlî'nin onayı aranmayacaktı. Böylece bu metropolitlikler diğerleri karşısında hem dîni hem de siyâsî olarak daha güçlü hâle gelmiş oluyorlardı. Böyle bir gücü elde edebilmelerinin arkasında; bu metropolitlerin patrikhanenin mâli komisyonunda ve Patrikhane Meclisi'nde sürekli yer almaları, patriğin ve diğer kimi yetkililerin otoritesini sınırlama çabaları, Fenerli Beyler gibi Rum aristokratlarının bu sistemi destekleyerek onlar aracılığıyla patrikhaneyi kontrol etme arzuları gibi nedenler vardı. Meclis üyelerini, metropolit ve episkoposları seçme hakkı, dolayısıyla seçilecek patriğin de bu metropolitler tarafından belirleneceği anlamına gelmekteydi. Bu metropolitlerin her birine “*yerondas*”, bu şekilde oluşan sisteme de “*yerondismos*” denilmişti. İslahat Fermanı sonrası gayrimüslim idarelerine getirilecek yeni sistem içinde bu yapı devam ettirilememiş, 1859'da “*yerondas*”lar, 1860'ta da dönemin patriği VII. Kirillos istifa etmişlerdi. 1862 yılında da nizamname yürürlüğe girmiş, artık sivil/lâik üyelerin de yönetiminde yer aldığı bir patrikhane sistemine geçilmişti (Macar 2004, s. 42-43).

Rum Aristokrasisi ve Patrikhane İdaresi

Patriğin seçim sürecine dâhil olabilecek bir şekilde patrikhane idaresine müdahalede bulunabilen ve patrikhanenin otoritesi ile mücadele edebilen, kilise dışından tek güç Fenerli Beyler olarak adlandırılan Rum aristokrasiydi. Maddî güçlerini cemaat idâresinde de söz sahibi olmak için kullanan bu sınıf, çoğu zaman patrikleri de kendi istedikleri şekilde yönlendirebiliyorlardı. Ekonomik anlamda güçlü de olsalar zengin Rum kişi ya da ailelerinin patrikhane veya devlet ile güç paylaşımı yapması gibi bir durum söz konusu değildi. İfade etmeye çalıştığımız şey, resmî ve doğal bir güç paylaşımı dışında, bu grubun patrikhaneyi etki altına alması durumudur. Rumlar içinde böyle bir sınıf (benzer olarak Ermeniler içindeki “amira” sınıfı da) zamanla oluşmuştu. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı tüccarlar ile olan ticaretinde aracılık ve tercümanlık gibi görevler yapan İstanbul Rumları arasındaki sermaye sahipleri zamanla kendileri de Avrupa ile yoğun ticari ilişkiler kurmuşlardı. Böylece ekonomik güçlerini daha da arttırmaya başlamışlardı. Avrupalıların kendi aralarındaki rekabet, Osmanlı Devleti'nin giderek karşılaştığı çeşitli ekonomik zorluklar gibi nedenler sonucunda İstanbul'daki varlıklı gayrimüslimlerin ticaret ağında güçlenmeleri, Rumlarla birlikte Ermeni ve Yahudilerin de özellikle dış ticarete etkinliklerinin giderek artmasını sağlamıştı. Ancak ticarete etkin olan Rumlar da hem Rum milleti içerisinde hem de İstanbul Rumları arasında büyük bir çoğunluk teşkil etmiyorlardı. Şehirde yaşamayan ve birçok bölgede ciddi bir orana sahip olan Rum nüfus, ağırlıklı olarak tarımla/çiftçilikle uğraşmaktaydı. Dolayısıyla Rum milletinin tamamına yayılmış genel bir zenginlik söz konusu değildi (Balta 2000, s. 229-248; Augustinos 2011, s. 115-160).

Rumlar için toplumun en zengin ve aydın kesimi bahsettiğimiz “Fenerli Beyler”di. Patrikhanenin de bulunduğu Fener semtinde ikamet ettikleri için “Fenerli Beyler” olarak adlandırılan bu aristokrat sınıf içerisinde Arnavutlar ve Romenler gibi aslen Rum olmayan ama Ortodoks oldukları için “Osmanlı millet sistemi” içerisinde Rum Patrikhanesi'ne bağlı ve “Rum” olarak kabul edilen çeşitli gruplardan kişiler de vardı. Ancak bu gruptaki kişileri kültürel anlamda birleştiren şey, Rum milletine ve Rum Patrikhanesi'ne bağlı olmalarından çok Helen kültürünü benimsemeleri ve kendilerini Bizans'ın varisleri olarak kabul etmeleriydi. Fenerli beylerin birçoğu kendilerine Bizans'a dayanan soy ağaçları hazırlatmışlardı. Bu soyağaçları, gerçekçi olmasa da beylerin kendilerine otorite sağlamalarına katkıda bulunuyordu. Yine Bizans kökenine vurgu yapmak için Bizans'ın çift başlı kartal armasını mühür olarak kullanıyorlardı. Ekonomik olarak güçlü oldukları kadar kültürel anlamda da birikimli kimseler olan Fenerli beyler, birçok dil biliyorlar, bu açıdan Osmanlı bürokrasisinde de (örneğin tercümanlıklarda) kolaylıkla görev alıyorlardı. 1711 Prut Savaşı'nda Boğdan Prensi Dimitri Kantemir'in Ruslarla iş birliği yaparak Rusya'ya kaçması sonrası Osmanlı Devleti tarafından bölgedeki yerli ailelerin “voyvodalık” olarak adlandırılan, devlet tarafından atanarak o bölgenin idaresinden sorumlu olmaları usulüne son verilmiş; Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına bu zümreden kimseler atanmaya başlanmıştı. Buna bağlı olarak bu tarihlerden itibaren daha da güçlenen beyler, Osmanlı Devleti'nden aldıkları güçle Eflak ve Boğdan'da 100 yıldan fazla hüküm sürmüşlerdi. Bölgenin yerli ahalisi ise beyleri, Osmanlı'nın atadığı yetkililer oldukları için çok fazla benimsemiyorlardı. Devlet de bölgede

kendi otoritesine zarar verecek gelişmelere engel olmak istiyor, beyleri kontrol altında tutmaktan geri kalmıyordu. Bu açıdan Eflak ve Boğdan'da voyvodalık yapan Fenerli Beyler'in büyük kısmı, sonunda sürgün veya idam cezalarına çarptırılmışlardı. Dolayısıyla beylerin kendi güçleri ile devlet otoritesi arasındaki dengeyi sağlamaları gerekiyordu. Zamanla o bölgede sürdürdükleri güçle birlikte beyler, İstanbul'daki güç ve otoritelerini de artırmışlardı. Devletle ilişkileri bu kadar yakın ve ekonomik olarak da güçlü olan Fenerli beyler, bu güçlerine karşılık Osmanlı Devleti'nde Rum milletinin idaresi ile ilgili olarak doğrudan herhangi bir yetkiye sahip değillerdi. Bu konuda patrikhane tek otorite olmaya devam etmişti. Onlar da – bu durum devlet tarafından belirlendiği için - patrikhanenin otoritesini kabullenmişlerdi ve buna karşı bir tavra sahip değillerdi. Fakat cemaat üzerinde yetki sahibi olamasalar da onlar da otoritelerine paralel olarak kimi zaman patrikhanenin uygulamalarına müdahil olabiliyor, hatta devletle olan yakın münasebetleri sayesinde de kimi zaman patrik veya metropolitleri görevlerinden edebiliyorlardı. Bu açıdan patrikhanenin bu grupla münasebeti daha ılımlı olmakla birlikte Fenerli beyleri Osmanlı idarî kadrosuna yakınlıkları ve aldıkları çeşitli görevler dolayısıyla Rum ahali pek tasvip etmiyor, onları Rum milletinden koparak Osmanlı ile bütünleşmiş ayrıcalıklı bir sınıf olarak kabul ediyorlardı. Ancak ekonomik güçleri sayesinde Fenerli beyler, Rum milleti üzerinde her zaman nüfûz sahibi olmaya devam etmişler ve Rum milleti içerisindeki bu etkin ve güçlü sınıf uzun dönem varlığını ve otoritesini sürdürmüştü (Sözen 2000, s. 45-178).

Fenerli beylerin etkinliklerinin kırıldığı tarih ise – Rumlarla ilgili olarak ülkede gerçekten ciddi bir dönüşüme sebep olan – 1821 Mora isyanı olmuştu. İsyân sonrası Fenerli beylerin yerini artık daha geniş vazifelerle Ermeni “amira” sınıfı almaya başlayacaktı. İsyân sadece Fenerli beyler için değil genel anlamda Rum milleti için genel bir dönüşüme sebebiyet vermişti. O tarihe kadar devletin en geniş imtiyazlarına sahip gayrimüslim milleti olarak görülen Rumların, birçok yetkili de dâhil olmak üzere geniş bir kesiminin isyanı desteklemesine kızan dönemin sultanı II. Mahmut, bürokrasideki birçok Rum'u görevlerinden uzaklaştırmıştı. Rumlardan boşalan birçok göreve Ermeniler getirilmeye başlanmıştı. Osmanlı Devleti içindeki tüm gayrimüslim tebaa için kullanılan genel bir tabir olan “tebaa-i sâdika” söylemi de yine bu dönemden sonra ağırlıklı olarak Ermeniler için kullanılmaya başlanmıştı (Güllü 2015, s. 393-406). Tüm bunlara rağmen güç ve otorite açısından düşünülürse, Rumlar arasında da Fenerli beyler bu süreçte en ağır darbeyi alan gruptu. İsyân o bölgede başladığı için, isyandan sonra Eflak ve Boğdan'a Fenerli beylerden voyvoda atanması usulüne son verilmiş ve 1711 öncesinde olduğu gibi voyvodalar tekrar oradaki yerli ailelerden atanmaya başlanmıştı. Zaten kısa süre içinde de Osmanlı Devleti bölgedeki otoritesini büyük oranda yitirmişti. İsyân sonrası önce devlet nazarında itibarlarını kaybeden, buna bağlı olarak yitirmeye başladıkları servetleri neticesinde de Rum cemaati üzerindeki nüfûz ve otoritelerini kaybetmeye başlayan Fenerli beylerin yerini Tanzimat döneminden itibaren etkinlikleri daha da artacak olan ve “Yeni Fenerliler” olarak adlandırılan yeni bir aristokrat zümre almıştı. Genel olarak Avrupa'da eğitim almış, daha laik bir anlayışa sahip ve genç bir kuşaktan oluşan “Yeni Fenerliler”, patrikhaneyle ilişkileri de Fenerli beylere göre daha soğuk olan bir gruptu. Bu grup, patrikhaneyi kendileri için bir merkez olarak da kabul etmiyordu. Kendilerine merkez olarak yine kendileri tarafından, İstanbul'da 1861 yılında kurulan “Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi (İstanbul Helen Edebiyat Cemiyeti)”ni, diğer adıyla “Syllogos”u seçmişlerdi. Ayrıca Rum aristokrasisindeki bu dönüşüm, Fenerli Beyler ve Yeni Fenerliler arasında ciddi çatışmalara meydan vermeden sağlanabilmişti. Hatta iki grup arasında bazı akrabalık bağları dahi oluşmuş, her kesim – sürecin dayattığı zorunlulukla da olsa - birbirini kabullenmişti (Tağmat 2015, s. 101-128).

Rum Milleti Nizamnâmesi

Patrikhane ve Rumların idaresinde temel dönüşümleri sağlayan süreç, diğer gayrimüslim milletlerde de olduğu gibi İslahat Fermanı sonrası olmuştu. Tanzimat Fermanı ile başlayan klasik dönemdeki idareden farklı ve ruhbanlarla birlikte sivillerin de dâhil olduğu yeni idari sistem esaslı değişimler getirmekteydi. Rum Patrikhanesi, en baştan itibaren İslahat Fermanı'na ve fermanla getirilmek istenilen değişikliklere muhalefet etmekteydi. Rum milleti, Yunan isyanıyla birlikte

devlet nazarında diğer gayrimüslim milletlere nazaran önde olma durumunu kaybetmişti. Patrikhane, bu sürecin Rum milletinin otoritesini tekrar yükseltmek bir yana, Ortodokslara karşı elindeki mevcut güç ve otoriteyi de kaybetmesine neden olacağını düşünmekteydi (Engelhardt 2017, s. 133). Bu düşünce haksız da değildi. Ferman sonrası mevcut konumunu büyük oranda yitirecek olan Rum Patriği ve Sen Sinod, yapılmak istenen düzenlemelere karşı çıkmış, özellikle hazırlanması istenen nizamnamenin yürürlüğe girmesine engel olmaya çalışmışlardı. 1857 yılında hükümet patrikhaneden, yayımlanacak olan nizamname için bir taslak hazırlanmasını istemişti. Patrikhane ise yeni sisteme geçmek istemediği için (Ermeni Patrikhanesi ve Hahambaşılık gibi) taslağın hazırlanmasını geciktirmişti. Rum Patrikhanesi, kendi cemaati üzerindeki otoritesini başka gruplarla paylaşmak istemediği gibi ülkedeki diğer gayrimüslim unsurlara nazaran daha üstün olan konumunu kaybetmekten de korkuyordu. Bu yüzden ruhani yetkililer, Islahat Fermanı'ndan itibaren sürekli eski sistemin devlet için daha doğru olduğunu vurgulamaya devam etmişlerdi (Macar 2004, s. 53-54; Bozkurt 1996, s. 171). Rum cemaati içinden hükümetin patrikhaneye doğrudan müdahalesini doğru bulmayanlar da patrikhaneyi desteklemekteydiler. Bazı Rum gazetelerinde fermana yönelik muhalefet destekleniyor ve Osmanlı Devleti açısından patrikhanenin önemi vurgulanıyordu. Örneğin bir yazıda; "Osmanlı hükümeti, himâyet ve siyânet ettiği takdirde, İslav ittihadı fikrinin istilasına karşı en metîn bir set hizmetini göreceği şüphesiz olan Rum Patrikhânesi'ni mahvetmeğe çalışıyor. Şark Ortodoks Kilisesi'nin umûmen tasdik edilmiş bir milliyeti vardır ki o da Rumluk'tur" denilmekteydi (Engelhardt 2017, s. 139).

Fakat devlet, yeni idari yapılanma ile ilgili kararlılığını sürdürmüş ve patrikhane 1858 yılında istenen nizamnameyi hazırlamak üzere bir komisyon kurmayı kabul etmişti. Birkaç yıllık direnme sonrası atılan bu adımla nizamname çalışmaları aktif olarak başlamış olsa da metnin hazırlanması ve kabulü yaklaşık dört yıl sonrayı bulmuştu. 1859'da nizamnameye engel olmaya çalışan ve Islahat Fermanı'na kadar patrikhane idaresinde etkin olan "yerondas"lar patrikhaneden uzaklaştırılmışlar, 1860'ta da – Bulgarlarla ilgili bazı gelişmeler sebebiyle hükümetle sorunlar yaşayan - Patrik Krillos istifa etmişti. Buna rağmen çalışmalar, yaklaşık iki yıl daha sürmüştü. Nizamnameyle ilgili çalışmalar, cemaat idaresi ve devlet yetkililerinin görüşmeleri neticesinde 1862 yılında tamamlanabilmiş ve Rum Patrikliği Nizamnamesi adıyla ilan edilmişti. Rum Patrikliği Nizamnamesi, Ermeni Milleti ve Hahamhâne nizamnamelerinden farklı olarak, tek bir nizamname hâlinde değil, patriğin seçim ve görevleri ile birlikte farklı hususları ihtivâ eden sekiz farklı nizamnamenin bir araya getirilmesinden ve toplamda yüz yirmi iki maddeden oluşmaktaydı (Reyhan 2007, s. 45-67).

Fakat patrikhane idaresi, diğer gayrimüslim millet temsilcilerinin korumayı başaramadığı bazı haklarını sürdürmeye de devam etmişti. Rum Patriği ve Sen Sinod eskisi kadar olmamakla birlikte sivillere karşı güçlerini (örneğin Ermeni Patrikhanesi'ne göre) daha çok korumuşlardı. Nizamnamelerin esas amacı olan din adamları ve sivillerden oluşacak karma meclis teşkil edilmiş ve millet idaresinde alınacak esas kararlar için de o meclis yetkili kılınmıştı. Ermenilerde olduğu gibi sadece sivillerden oluşan ayrı bir meclis, Rum Milleti Nizamnamesi'nde bulunmamaktaydı. Rum Patrikhanesi'ndeki ruhani otoriteye karşı yapılabilen en büyük darbe, dört üyesi ruhani, sekiz üyesi sivillerden oluşan karma meclis sistemiydi. Neticede Rum Patrikhanesi'nde patriğin ve ruhani yetkililerin esas güç olma özellikleri, bazı yetkilerini sivillerle paylaşma ve belli bir sistem içinde hareket etme gibi kimi zorunluluklar dışında (Ermenilerde olduğunun aksine) büyük bir değişime uğramamıştı (Augustinos 2011, s. 181-189; Osmanağaoğlu 2010, s. 130-181).

Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Rumların İtirazları

Patrikhanenin itirazlarına ve idarede yaşanan çeşitli problemlere rağmen nizamname, Meşrutiyet döneminde de esas idari metin olarak yürürlükte kalmıştı. Hatta patrikhaneler, nizamnameyi "milli hak" statüsünde gördükleri için Meşrutiyetle birlikte anayasanın da tekrar uygulamaya girmiş olması karşısında her iki hukuki metnin de uygulanmasında ısrarcı olmuşlardı. Zaman zaman hükümet bu düalist yapıyı ortadan kaldırmak için nizamnameleri uygulamak istemese de patrikhane, kendilerinin de çeşitli itirazlarına rağmen nizamnamenin tamamen kaldırılmasını bir

hak gaspı olarak görmüştü. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yapı aynı esaslar üzerine devam ettirilmişti. Rum Patrikhanesi ve Rumların idaresi ile ilgili olarak savaş sırasında da doğrudan herhangi bir karar alınmış değildi. Ancak 1917 yılında çıkarılan "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", idarelerinde değişikliklere gidilen diğer gayrimüslim unsurlarla birlikte Rum Patrikhanesi'ni de ilgilendirmekteydi. Patrikhaneye göre, bu kararnâme ile "Hristiyânların dînî hayatlarını yaşamaları kısıtlanmış" ve "Rumların resmî nikâh işlemlerinde bir imam bulunması zorunluluğu getirilmişti." Mütareke sonrası patrikliğe gelecek olan Meletios Metaksakis'e göre "İttihatçılar, Rumların Fatih devrinden beri sahip oldukları hakları yok sayma politikalarını, bu kararnâme ile zirveye çıkarmışlardı." (Güllü 2017, s. 62-63). Aslında kararnâme ile gayrimüslimlerin nikâhlarında imam bulundurulması gibi bir zorunluluk getirilmemiş, hukuki birlik sağlandığı için nikâhların resmî bir memur huzurunda yapılması şartı getirilmişti. Kararnâmenin esas gayesi aslında tam bu husustu. İttihatçıların kararnâmenin gayrimüslimleri de ilgilendiren maddeleri ile sağlamayı çalıştıkları esas amaç, ülkedeki yargı birliğini sağlamaktı. Gayrimüslimler, daha önceleri aile hukukunu ilgilendiren davalarda dilerlerse Şer'îye mahkemelerine başvurarak İslam hukukuna tâbi olabiliyorlar, dilerlerse de kendi cemaat mahkemelerine müracaat edebiliyorlardı. Bir davanın taraflarından birisi Müslüman diğeri gayrimüslim olduğunda ve farklı mahkemelere müracaat edildiğinde de yargıda ikilik meydana gelmekteydi. Birinci Dünya Savaşı başlarında gerek gayrimüslim cemaatler gerekse yabancılar için yargı yetkisine sahip olan konsolos mahkemelerini kapatan hükümet, bu kararnâme ile de cemaat mahkemelerinin yargı yetkisini kaldırıyor ve tüm Osmanlı tebaasının aile hukuku ile ilgili problemlerini Osmanlı mahkemelerinin yargı alanına dâhil etmiş oluyordu. Ancak kararnâme, çok uzun süre yürürlükte kalamamıştı. Mütareke döneminde başta Rum Patrikhanesi olmak üzere tüm gayrimüslim cemaatler, İstanbul'daki işgal güçlerini de devreye sokarak kararnâmeye yönelik şikâyetlerde bulunmuşlardı. Farklı eleştirilerin de etkisiyle, Sadrazam Vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin imzaladığı 19 Haziran 1919 tarihli geçici bir kanunla kararnâme yürürlükten kaldırılmıştı (Ünal 1977, s. 195-232; Aydın 1998, s. 314-319).

Patrikhane İdaresinde Değişim

Birinci Dünya Savaşı sırasında devletle Rumlar arasında kopmayan ilişkiler, mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde tamamen kopmuştu. Patrikhane, 3 Mart 1919 tarihinde Patrik Vekili Dorotheos Mammelis imzasıyla Rumlara hitâben yayımladığı bir beyânnâme ile Rum ahalinin artık Osmanlı tebaası olmadığını, Osmanlı Devleti ile patrikhane arasındaki bütün münâsebetlerin kesildiğini ilân etmişti (Jaeschke 1991, s. 51). 16 Mart 1919 tarihinde tüm Rum kiliselerinde okunan bir kararla da "patrikhanenin Yunanistan'la birleştiği" açıklanmıştı (Alexandris 1992, s. 56-57). Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusunun desteklendiği ve hem İstanbul hem de Ankara hükümetleriyle açıktan savaş halinde olduğu bu dönemde ilişkiler tamamen kopmuştu. Ankara Hükümeti'nin Millî Mücadele'nin başarıyla sonlandırması sonrası imzalanan Lozan Antlaşması ile de Rumlar, diğer gayrimüslim topluluklar gibi bir azınlık toplumu olarak kabul edilmişlerdi.

Bu çatışma sürecine rağmen Rumlar, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Cumhuriyet'e geçiş ve sonrasında da yaşanan birçok olaya rağmen nüfus ve nüfûz itibarıyla gayrimüslim topluluklar içerisinde en güçlü olan gruptular. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık politikalarında en fazla problem ve çatışma yaşadığı azınlık toplumu da yine Rumlar olmuştu. Bu durumun temel sebebi ise mütareke döneminde yaşananlardı. Patrikhanenin ve Rumların mütareke dönemindeki faaliyetleri, Türkiye'nin Rumlara ve genel olarak diğer azınlık topluluklara karşı olumsuz tavrının esas gerekçesiydi. Mütareke dönemi sonlarının patriği olan Meletios Metaksakis'in Türkiye'den ayrılmasının ardından patrikhane idaresinin hükümetle münâsebetlerini yeniden resmî olarak tesis etme çabaları sürerken Rumlar arasında daha önce başlamış olan Meletios yanlıları ve muhalifleri şeklindeki bölünme ve tartışmalar bitmiş değildi. Patrikhane ve ona bağlı diğer kiliselerdeki Meletios muhalifleri, patriğin ayrılışından memnun olduklarını fakat patrikhanedeki Meletios taraftarlarının da uzaklaştırılmaları gerektiğini ifade ediyorlardı. Hatta gruplar arasında açıktan çeşitli tartışma ve kavgalar yaşanıyordu. Meletios'un Türkiye'den ayrılışı ve sonrasında patrikhanenin tavrı, Türk kamuoyu tarafından olumlu

karşılanmaktaydı. Sonraki günlerde basında Meletios'un patrik seçilmesi, patrikliği sırasında Türkiye'ye karşı takındığı tavır ve özellikle Yunan işgali sırasında işgalcilerle açtıkları birliği hakkında detaylı yazılar yayımlanmıştı. *Tanin*'de yayımlanan bir yazıda, "Fatih zamanından beri intihâbı taraf-ı devletce tasdik edilmek lâzım gelen patrikliğe" bu uygulamayı hiçe sayarak "gayr-ı kanûnî olarak" gelmiş olan Meletios'un, bu gibi hukuksuzluklardan ziyâde Yunan ordusu lehine yaptığı çalışmalarının kabul edilemez olduğu ifade ediliyordu. Yunan basınından yapılan bir alıntı üzerinden Meletios'un İstanbul'dan ayrılışının Yunanlar için Anadolu'da uğradıkları askerî felaket kadar vahim bir hadise olarak görüldüğü belirtiliyor, bu açıdan Meletios'un Türkiye'den ayrılması sevinçle karşılanıyordu. Gazetenin, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün evvel yayımladığı bu haberde ayrıca, "patriklik artık Türklük içinde bir Yunan istihkâmı olmaktan çıkmıştır", patrikhane bundan böyle "sırf rûhânî bir rol ifâ eden zararsız bir teşkilât mâhiyyeti iktisâb edecek"tir deniliyordu (*Tanin*, nr. 280, 23 Temmuz 1923, s. 3).

Artık yeni bir patrik seçilecek ve patrikhane eski imtiyazlarından sıyrılmış olarak dinî vazifelerini yerine getirmeye devam edecekti. Türk kamuoyunun Meletios'un gidişinden sonra beklentisi, Türk Ortodokslarının lideri Papa Eftim'in patrik seçilerek İstanbul'a getirilmesi idi (*Tevhid-i Efkâr*, nr. 759-3787, 20 Temmuz 1923, s. 3). Lozan'da imzalanan mübadele sözleşmesi ile Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Ortodoks ahali de mübadeleye tâbi tutulmuştu. Ancak Papa Eftim ve ailesi ile birlikte bazı patrikhane yetkilileri mübadeleye dâhil edilmemişti. Mübadele sonucunda cemaatini yitiren Papa Eftim, çalışmalarını İstanbul Patrikhanesi üzerine yoğunlaştırmak hedefindeydi. Hükümet ise Papa Eftim'i doğrudan patrik olarak seçtirmek yerine – ki böyle bir durum çok zordu ve eğer uygulansaydı yeni tartışmaları beraberinde getirecekti – kendisinin patrikhane ile ilişkilerde aracı pozisyonunda olmasını istemişti. Patrikhane ile henüz resmi bir temas kurmak istemeyen hükümet, bu yönde patrikhaneden gelen taleplere cevap vermemişti. Bu yüzden Papa Eftim ile görüşen Başvekil Fethi Bey, Eftim'den hükümetin taleplerini patrikhaneye iletmesini, patrikhanenin tavır ve durumu hakkında da hükümete bilgi vermesini istemişti (*Ergene* 1951, s. 59-61; *Cihangir* 1996, s. 99-100; *Baş* 2005, s. 69). Başvekilin görüşmesi sonrası Papa Eftim, 24 Eylül 1923 günü İstanbul'a gelmişti (*TNA. FO. 371/9123, E 9775; The Times*, 25 September 1923, s. 9).

İngiltere ve Anglikan Kilisesi de müttefiklerin İstanbul'dan çekilmesi sonrası patrikhanenin statüsünün ne olacağı ve patrik seçiminin ne zaman yapılacağı gibi konuları hassasiyetle takip ediyorlardı. Eskiden beri patrikhane ile yakın ilişki içerisindeydiler ve bundan sonraki süreçte de patrikhaneyi desteklemeleri gerektiğini düşünüyorlardı (*The Times*, 2 October 1923, s. 11). Patrikhaneye yönelik bu şekilde dışarıdan destek ve müdahale ise Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndan beri itiraz ettiği en temel konuydu. Bu yüzden İtilaf birliklerinin İstanbul'u tamamen boşalttığı ve Meletios'un da patriklikten istifa ettiğinin açıklandığı 2 Ekim 1923 günü Papa Eftim, patrikhaneye giderek hükümetin isteği doğrultusunda Meletios'un azlını ve Venizelos yanlısı metropolitlerin patrikhaneden uzaklaştırılmasını talep etmişti. Talepler, patrikhane yetkilileri tarafından kabul edilmiş, Sen Sinod üyeleri azledilerek yeni üyeler seçilmiş, Papa Eftim de patrikhaneyi hükümet nezdinde temsil edecek "vekîl-i umûmî" olarak atanmıştı. Ayrıca Papa Eftim basına, patrikhanenin artık "sadece bir manastır" olduğunu söylemişti (*TNA. FO. 371/9123, E 9829; Tanin*, nr. 349, 3 Ekim 1923, s. 1; *The Times*, 3 October 1923, s. 11).

Meletios yanlısı olarak bilinen din adamları ve diğer kişilerden son olaylar hakkında açıklama gelmezken muhalifler, patrikhaneye yapılan müdahaleyi desteklemişlerdi. Meletios muhaliflerinin liderleri konumunda olan Doktor Palamidis ve Damyanos Damyanidis tarafından gelişmeleri faydalı olarak değerlendiren açıklamalar yapılırken, Damyanidis Efendi, Meletios'un kendisi hakkında daha önce yayımladığı aforoznâmenin de çekilmesini istemiş ve Papa Eftim'in patrikhanedeki faaliyetinin ertesi günü bu konu da halledilmişti. İlerleyen günlerde "patrik kaymakamı" da seçilmiş ve yeni patriğin seçim süreci ile ilgili çalışmalar devam ettirilmişti (*Tanin*, nr. 350, 4 Ekim 1923, s. 1). Fakat Yunan hükümeti patrikhanede yaşanan bu son hadiseleri protesto etmiş ve Türk hükümetinin patrikhanenin işleyişine bu şekilde müdahale hakkı

olmadığını belirtmişti. Hatta Yunanistan’da bir kez daha, daha önce de patrikhaneyi korumak kastıyla gündeme getirilmiş olan patrikhanenin İstanbul’dan Selanik’e taşınması tartışılmaya başlanmıştı (The Times, 6 October 1923, s. 9). Yunanistan’a göre “Türkiye, Ortodoks kilisesi üzerinde tehlikeli oyunlar oynamakta ve tüm kilise kurallarını çiğnemekteydi.” Bu yapılanlar, Lozan’da alınan kararlara da uymamaktaydı (TNA. FO. 371/9123, E 10015).

Diğer yandan Türkiye hükümeti, süreci sadece Papa Eftim’in idaresine bırakmış değildi. Hatta bundan sonraki süreçte Eftim, patrikhane ile ilgili isteklerini hayata geçirememişti. Patrikhane tarafından atandığı “vekil-i umûmî”lik, Ankara’ya döndüğünde onaylanarak resmîyete çevrilmemiş, hükümet kendisinden süreci gayr-i resmî şekilde yürütmesini istemişti (Atalay 2001, s. 240; Atalay 2014, s. 34-35; Macar 2004, s. 157-158). Yine Papa Eftim, yeni patriğin seçim sürecine müdahale etmek istemiş fakat bunda da başarılı olamamış ve kendisinin karşı çıktığı aday patrik olarak seçilmişti. Yeni patriğin seçimi zaten bu son hadiselerin üzerinden yaklaşık iki ay geçtikten sonra – 6 Aralık tarihinde - yapılabilmisti. Ayrıca içerideki tartışmalarla birlikte yurt dışından da yine seçim sürecine müdahalede bulunduğu dair iddialar vardı. Patrik seçimi ile ilgili tartışmaların başından beri özellikle İngilizlerin sürece müdahil olmaya çalıştıkları şeklindeki haberler ve Yunanistan’ın patrikhane ile temasta olduğu iddiaları, seçime dışarıdan müdahale edildiği şeklinde itirazlara neden olmuştu. Patrik seçiminin yapıldığı 6 Aralık 1923 günü meclise iki milletvekili tarafından bu hususta bir soru önergesi de verilmişti (BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 6,33,20). Fakat hükümet, böyle bir duruma müsaade edilmeyeceğini ve gerçekten dışarıdan herhangi bir müdahale tespit edilirse gerekenin yapılacağını ifade ediyordu. Aynı gün yapılan seçimle de Kadıköy Metropoliti Gregoryus Efendi, patrik olarak seçilmişti. Eskiden beri Venizelos karşıtı bir ruhani olarak tanınan Gregoryus, hükümetin güvendiği bir isimdi. Mütareke sonrası patrikhane, Osmanlı hükümeti ile ilişkisini sonlandırdığında Sen Sinod’dan istifa etmiş, Meletios’un patrik seçildiği ve birçok tartışmaya neden olan toplantıda yeniden meclis üyesi seçilmişti (TNA. FO. 371/9123, E 11643; Macar 2004, s. 124).

Ankara’dan beklediği desteği alamayarak İstanbul’a dönmüş olan Papa Eftim ise Patrik Gregoryus’u tanımadığını açıklamıştı. Kendisine verilen “umûmî vekillik” görevinden istifa eden Eftim, kendisini seçen metropolitler adına mücadelesine devam edeceğini ifade edip Patrik Gregoryus’u istifaya davet etmiş, aksi halde kendisini patrikhaneye sokmayacağını ilân etmişti. Patrikhane yetkilileri ise bu tavırları nedeniyle Papa Eftim’in aforoz edildiğini açıklamışlar, taraflar arasında kavga boyutuna gelen tartışmalar yaşanmıştı. Papa Eftim, - daha önce istifa ettiğini açıklasa da – kendisine verilen “umûmî vekillik” sıfatına dayanarak patrikhane işlerini kendisi yürütmeyi ve Türk Ortodoks Patrikhanesi’ni de Fener’e nakletmeyi düşünmekteydi. Fakat Ankara’dan bu hususta da olumsuz cevap almıştı. İstanbul Valiliği’nin müdahalesiyle Papa Eftim, patrikhaneyi terk etmek zorunda kalmıştı. Ardından patrikhane ile eskiden beri sorun yaşamakta olan ve Gregoryus’un patrik seçilmesinden de hoşnut olmayan Galata’daki Panagia Kilisesi temsilcileri Papa Eftim’i kiliselerine davet ederek, bu kiliseyi yönetmesini istemişlerdi. Bu durum da patrikhane ile yeni sorunlara sebebiyet vermekle beraber Papa Eftim kiliseyi idare etmeye devam etmiş, bir süre sonra Türk Ortodoks Patrikhanesi’ni de bu kiliseye taşıyarak, Türk Ortodokslarının ikinci kongresini burada toplamış ve İstanbul Patrikhanesi’nden ayrı olarak tescil edilen Türk Ortodoks Patrikhanesi’nin merkezi artık bu kilise olmuştu (Elöve 1953, s. 364-365; Atalay 2014, s. 36-38; Macar 2004, s. 158-161, Anzerlioğlu 2003, s. 289-295).

Neticede hükümet, İstanbul Rum Patrikhanesi’ne çeşitli müdahalelerde bulunmakla birlikte iç işleyişi yine patrikhane yetkililerine bırakmıştı. Yunan tarihçiler, hükümetin önce Papa Eftim’in arkasında durmasını, Türkiye’nin kilise içindeki hiziplerden kendisine yakın gördüğünü desteklemesi olarak yorumlamaktadırlar. Türkiye’nin sonradan patrikhane ile ilgili olarak daha tarafsız bir politika izlemesi onlar tarafından da olumlu karşılanmakla birlikte, patrik seçiminden sonra daha farklı sorunlarla karşılaşmıştı (Erdem 2009, s. 95-96). Patrik Gregoryus, bu tartışmalar sırasında vazifesini sürdürmeye devam etmişti fakat Türkiye Hükümeti patriği resmî olarak “patrik” sıfatıyla anmamaktaydı. Patriğe bundan böyle unvan olarak sadece “başrahip” denilecekti. Bu husus, meclis gündemine, gayrimüslimlerin idaresi ile ilgili yapılan çeşitli

düzenlemeler çerçevesinde patriklerin “idari ve kazai” yetkilerinin kaldırılması sonrası Afyon Karahisar Mebusu İzzet Ulvi Bey'in verdiği bir tavrıyla gelmişti. İzzet Ulvi Bey, kazai ve idari yetkileri ile imtiyazları kaldırılan patriklerin bundan böyle sadece “başrahip” unvanı ile anılması, Adliye Vekâleti'nin de işlemlerini bu çerçevede yapması gerektiğini ifade etmişti (BCA., Yer nr: 030,10,00 Fon Kodu: 109,724,16). Hükümetin görüşü de bu yöndeydi ve 1930'lu yıllara kadar, patrik için hem resmi yazışmalarda hem de kamuoyunda “patrik” sıfatı kullanılmamıştı. Hükümetin bu tavrıyla, patriğin ekümenik statüsü söylemine karşı olduğu ve Osmanlı dönemindeki dünyevî otoritenin artık bulunmadığını vurgulamayı hedeflediği tahmin edilmektedir (Macar 2004, s. 125).

Bu dönemde patrikhane ile ilişkilerdeki en büyük kriz ise Patrik VII. Gregoryus'un görev süresi henüz bir yılını doldurmadan, 16 Kasım 1924 günü vefatının ardından VI. Konstantin adıyla patrik seçilen Konstantin Araboğlu'nun kısa süre içinde mübadeleye tâbi olduğu gerekçesiyle İstanbul'dan Selanik'e gönderilmesiyle yaşanmıştı. Seçim öncesi Araboğlu'nun mübadeleye tâbi olduğuna dair Türk basınında haberler çıkmış ve çeşitli tartışmalar yaşanmıştı. Buna rağmen adaylıktan çekilmeyen ve Sen Sinod'un da desteklediği Araboğlu, 17 Aralık 1924 günü patrik seçilmişti. Fakat bu tartışmalar dolayısıyla görevini sürdürememiş ve 29 Ocak 1925 gecesi mübadele çerçevesinde İstanbul'dan gönderilmişti. Araboğlu'nun gönderilmesi sonrası Yunanistan'ın Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesi ve konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istemesiyle patrikhane meselesi yeniden gündemde yoğun bir şekilde yer almaya başlamıştı. Araboğlu'nun istifa etmemesi ve yeni bir patrik seçimi için çalışmaların tıkanması sonrası Türkiye'de bir kez daha patrikhanenin ülkeden çıkartılmasına dair tartışmalar başlamış fakat bir süre sonra Araboğlu istifa etmişti. Bundan sonra yeni patrik seçimi için çalışmalara başlandığı gibi Türkiye ile Yunanistan arasında gerilen ilişkiler kısmen yumuşuma sürecine girmişti (The Times, 18 December 1924, s. 13; Sofuoğlu 1996, s. 150-157; Tosun 1999, s. 53-59).

Cumhuriyet Döneminde Rumlar – Patrikhane ve Devlet İlişkilerinde Temel Problemler

Lozan Antlaşması sonrası Türkiye'nin patrikhaneye karşı genel tavrı, patrikhanenin Osmanlı dönemindeki bütün otoritesinin ortadan kaldırıldığı, artık bir patrikhane statüsünde dahi kabul edilmeyerek herhangi bir kilise haline getirildiği şeklindeydi. Hatta 1930'lu yıllara kadar resmî yazışmalarda patrikhaneden “başpapazlık”, patrikten de “başpapaz” şeklinde bahsedilmişti. Patrikhane, Eyüp Kaymakamlığı'na bağlı sıradan bir kilise olarak değerlendirilmekteydi. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler yumuşama sürecine girinceye kadar devlet ve patrikhane arasında farklı konularla ilgili problemler yaşanmaya devam etmiş, bunlarla ilgili olarak Yunanistan birkaç kez Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmişti. Patrikhane idaresinde yaşanan değişim çerçevesinde Rumlarla hükümet arasında görülen gerginliklerin en fazla arttığı hususlardan biri Medeni Kanun'un kabulü öncesi azınlıkların Lozan Antlaşması'ndaki kimi haklarından ferâgatlarına dair tartışmalar olmuştu. Bu husus Yahudiler ve Ermenilerden ziyade Rumlarla devlet arasında gerginliğe neden olmuştu. Yahudiler ve Ermenilerin ardından Rumlar da 27 Kasım 1925 günü, Medeni Kanun çerçevesinde Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi ile patrikhaneye bırakılmış olan aile hukukuna dâir haklarından ferâgat etmişlerdi. Ferâgat mazbatası, hükümete iletilmiş olmakla birlikte (BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 109,724,24), ferâgat hususunda hem Rumların kendi aralarında hem de azınlık temsilcileri ile devlet yetkilileri arasında uzun tartışmalar yaşanmıştı. Patrikhane yetkilileri arasında Cumhuriyet döneminde patrikhanenin elinde bulunan en önemli imtiyâzı kaybetmemek için ferâgata itiraz edenler bulunmaktaydı. Rum toplumu içinde böyle bir durumun azınlık haklarının tamamen kaybedilmesi anlamına gelebileceği endişesi taşıyanlar vardı. Ayrıca Yunanistan, bu sürecin devletin baskısıyla yaşandığını ifade ederek, ferâgata yönelik itirazları destekliyordu. Meselenin çözümü için hükümetçe kurulan komisyondan beklenen netice alınamayınca, bir alt komite kurularak, burada bir tavsiye kararı alınması istenmişti. Yapılan çalışmalar sonucunda, 27 Kasım 1925 günü komisyonda yapılan oylamada, 75 üyeden 55'inin onayı ile Rumlar da Lozan Antlaşması'nın 42.

maddesindeki haklarından ferâgat ettiklerini bildirmişlerdi (Alexandris 1992, s. 137-138; Akgönül 2007, s. 72-73; Aktar 2000, s. 112-113).

Medeni Kanun çerçevesinde yaşanan tartışmalar ve hak ferâgatları, geniş tartışmalara neden olduğu için gündemi çok fazla meşgul etmekle birlikte Lozan Antlaşması çerçevesinde sürdürülen tek tartışma bu değildi. 1925 yılı başlarında Rumlar ve Yunanistan ile Türkiye arasında antlaşmanın 41. maddesi ile ilgili de tartışmalar yaşanmış, Yunanistan bu maddenin uygulanmadığı gerekçesiyle de Türkiye'yi Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmişti. Yunanistan, 41. maddenin ikinci fıkrasında zikredilen “*Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, devlet bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır. Bu paralardan, ilgili kurumların (établissements et institutions) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir*” hükmünün Türkiye tarafından hayata geçirilmediğini iddia ediyordu (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12, lef 4). Yunanistan'ın şikâyeti üzerine konu, yetkililerce incelenmiş ve şikâyet konusu maddeyle ilgili gerçekten bir çalışma yapılmadığı görülmüştü. Antlaşmanın üzerinden yaklaşık iki yıl geçmiş olmasına rağmen Maliye tarafından bütçede gerekli tahsis bulunmadığı ifade edilerek maddenin uygulanmasına yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştı (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12, lef 3).

Bunun üzerine 41. madde çerçevesinde gerekli düzenlemelerin hayata geçirilmesi için çalışılacağı ifade edilmiş olmakla birlikte gündemdeki esas tartışma konusu 42. maddenin hükümlerinden ferâgat mevzusu olmuştu. Hukuk alanındaki bu reformlarla birlikte iktisâdî alanda da Türkiye'nin millî politikalar hayata geçirmek için adımlar atması, daha açık bir ifadeyle Türklerin sermaye sahibi olabilmeleri için yapılan çalışmalar, azınlıkların ekonomik olarak da geride bırakıldıkları şeklinde eleştirilerine neden olmuştu. Rumlar, bu hususta da yine birçok şikâyete sahiptiler (Akgönül 2007, s. 75-84).

Yaşanan çeşitli problemlerle birlikte, Yunanistan'da 1928 yılında Venizelos'un iktidara gelmesiyle Türkiye ve Yunanistan arasında kısa süreli de olsa bir yakınlaşma süreci yaşanmıştı. Bu süreç, Türkiye Rumları açısından da olumlu neticeler doğurmuştu. Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşmanın somut göstergelerinden en önemlileri, 1930 yılında Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti sırasında imzalanan üç anlaşma idi. “Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması”, “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelanâmesi” ve “Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Protokol” başlıklı bu üç anlaşma, iki ülke ilişkileri kadar Türkiye Rumlarını da olumlu etkilemişti. Özellikle “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelanâmesi” ile Yunan uyruklu Rumlara Türkiye'de çalışma ve yerleşme hakkı verilmiş, böylece mübadele ile Türkiye'den ayrılan birçok Rum ile birlikte başka Yunan vatandaşları da Türkiye'ye gelme hakkı elde etmişlerdi (Akgönül 2007, s. 85-90). Patrik için “başpapaz” ve patrikhane için de “başpapazlık” ifadeleri de artık kullanılmamaya başlanmıştı. 1929 yılında patrik olarak seçilen II. Fotios, artık resmî yazışmalarda da patrik olarak tanımlanmıştı (Macar 2004, s. 149).

Fakat ilişkilerdeki bu yumuşama uzun süreli olmayacaktı. 1935 yılında çıkarılan “Vakıflar Kanunu” ile patrikliğe ait vakıf mallarının idaresinde yapılan değişiklikler patrikhanenin uzun süren itirazlarına neden olmuştu. Kanunun uygulamaya geçme aşamasında Patrikhane Hukuk Müşavirliği, patrikhane avukatlarının da içinde bulunduğu bir heyeti, kanunda gördükleri mahzurları iletmek üzere Ankara'ya göndermeyi kararlaştırmışlardı. Ermeni Patrikhanesi ile de temasta olan Rum Patrikliği, onların da benzer bir heyetle kanuna itirazlarını iletmelerini istiyordu. Avukatlar Viladimir Mirmiroğlu ile Eftimiyadis, bu çerçevede Ankara'ya giderek ilgililere itirazlarını iletmişlerdi (BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 191,308,11).

Ancak kanunun tatbikinde herhangi bir değişikliğe gidilmemişti. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte sertleşen azınlık politikaları, birçok konuda kendini hissettirmişti. Askere

alımlar ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar Rumları da olumsuz yönde etkilemişti. Ancak savaş sonrası yumuşayan politikalar ile birlikte özellikle Demokrat Parti'nin iktidara geliş sürecinde diğer azınlıklarla birlikte Rumlarla yeniden sıcak ilişkiler tesis edilmişti. Bozcaada ve İmroz Rumları lehine yapılan uygulamalar bu politikaların en somut göstergelerindendi. Bununla birlikte Kıbrıs'ta giderek sertleşen Türk – Rum ilişkileri doğal olarak Türkiye'ye yansımakta ve gerginlikler, Türkiye'de de Rumlara tepkiye dönüşmekteydi. Demokrat Parti, iktidara geliş sürecinde ve sonrasında azınlıklarla yakın ilişkiler kurmuş olmasına rağmen Kıbrıs sorunu merkezli olarak Rum karşıtı söyleme çoğu zaman hükümet de dâhil olmaktadır. Bu gergin ortamda meydana gelen ve nedenleri/sonuçları hâlâ tartışılmakta olan “6-7 Eylül 1955 Olayları” Türkiye Rumları için Cumhuriyet tarihindeki en önemli kırılmalarından birini oluşturmuştu. Olaylar sonrası birçok Rum, Türkiye'den göç etmiş ve Rumların nüfusunda ciddi azalmalar yaşanmıştı. Fakat Kıbrıs'ta devam eden problemlere karşı Türkiye'nin Yunanistan'a karşı bir misillemesi olarak 1964 yılında, 1930 yılında imzalanan “İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenâmesi”nin feshi o dönemde Rumların Türkiye'den ayrılmalarındaki en önemli etken olmuştu (Şimşek 2007, s. 237-260).

Bu olaylardan birkaç yıl sonra meydana gelen ve güncel olarak da tartışılmaya devam edilen diğer bir önemli mevzu, 1971 yılında patrikhaneye bağlı olan Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapatılması meselesiydi. Patrikhanenin Ortodoks dünyasındaki kimi dinî problemleri çözmek ve kendi din adamlarını yetiştirebilmek amacıyla, 1844 yılında Patrik IV. Yermanos'un girişimleriyle Heybeliada Umut Tepesi'nde bulunan Bizans döneminden kalma Aya Triada manastırında açtığı okul, zamanla eğitim sisteminde ve statüsünde değişimler geçirmiş, 1971 yılında “Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi” uygulamaları çerçevesinde de kapatılmıştı. Bu kanun ve uygulamalar, aslında Heybeliada Ruhban Okulu'na özel olarak hazırlanmış değildi. Bu çerçevede başka bazı okullar da ya kapatılmış ya da devlet üniversitelerinden birisine bağlanmışlardı. Heybeliada Ruhban Okulu yetkilileri ve patrikhane, okulun herhangi bir üniversiteye bağlı bir yüksek okul statüsüne çevrilmesini – özellikle dinî anlamda haklı sayılabilecek kimi gerekçelerle - kabul etmeyince Ruhban Okulu da kapatılmıştı. Patrikhanenin ekümenikliği meselesinden sonra patrikhane ve Rum cemaati ile ilgili olarak en çok tartışma konusu olan hususların başında hâlen Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması gelmektedir (Gökçen 2006, 196-200).

SONUÇ

Osmanlı Devleti içerisinde en fazla nüfus ve nüfuz sahibi gayrimüslim millet olan Rumların, devlet nazarında muhatap ve idare makamı patrikhaneydi. Osmanlı Devleti, tüm gayrimüslim milletlerde olduğu gibi Rumlarda da idarî yapıyı, dinî kurumlar çerçevesinde teşkil etmişti. Bu durumun, devletin Ortodoks tebaasını idaresinde bir kolaylık ve aracılık sağladığı anlaşıldığı gibi, patrikhane de devletten aldığı güç ve otorite sayesinde kendi gücünü artırmıştı. Bu açıdan, patrikhanenin özellikle Balkan coğrafyasında diğer Ortodoks toplumlar üzerinde sahip olduğu otorite ve zamanla kurduğu hegemonyanın, devletten aldığı gücün bir yansıması olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Patrikhane, devlete rağmen değil devlet sayesinde bir güç haline gelmişti.

Tanzimat ve Islahat fermanları sonrası, gayrimüslimlerin idaresinde yaşanan sekülerleşme süreci, aslında Osmanlı Devleti açısından bir zorunluluk olarak hayata geçirilmişti. Eski idarî yapıya karşı oluşan muhalefet ve dış baskı bu zorunluluğu oluşturan temel etkenlerdi. Buna karşılık hem devlet yetkilileri hem de dinî merkezler, eski yapının devamını sağlayabilmek için uğraşmışlardı. Her iki kesimin de güç ve otoritesini kaybetmemek adına gösterdiği bu tavır, ruhani liderlerin devletle yakın ilişkide bulunmaya devam etmelerini sağlamıştı. Rum Patrikhanesi için de – zaman zaman farklı nedenlerle yaşanan problemler olmakla birlikte – süreç genel hatlarıyla bu şekilde ilerlemişti. Patrikhane gücünü ve otoritesini devletten aldığı için, bu güç ve otoriteye karşı oluşan her gelişmeyi de devlete karşı yapılmış görerek devletin desteğini almayı sürdürmüştü.

Ancak süreç patrikhanenin istediği şekilde ilerlememişti. Meşrutiyet dönemiyle birlikte anayasanın yürürlüğe girmesi de çeşitli uygulamalarda patrikhanenin isteklerinin tersi bir sürece neden olmuştu. Hem nizamnamenin hem anayasanın bir arada uygulanmasından kaynaklı sorunlar patrikhane devletle ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmelerin ana nedeniydi. Birinci Dünya Savaşı ve ardından Mütareke sürecinde yaşananlara ilişkilerde kopuşa neden olmuştu. Mütareke dönemiyle birlikte patrikhane artık devletin karşısında bir güç haline gelmişti. Bu yüzden Millî Mücadele sonrası devletin Rumlara karşı tavrını ifade eden en net tanım “güvensizlik”ti. Bu güvensizlik durumu, Türkiye Cumhuriyeti’nin azınlık politikalarına da tesir etmişti. Türkiye’nin azınlıklara karşı korumacı politikalarının arkasında bu güvensizlik duygusunun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de değişen idari yapıdan kaynaklı problemlerle birlikte Rumların idaresiyle ilgili karşılaşılan sorunların esas olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilere bağlı olarak geliştiği anlaşılmaktadır. Yunanistan ile Türkiye ilişkilerinin olumlu olduğu dönemlerde idari durumla ilgili problemler azalırken, ilişkilerin gergin olduğu dönemlerde problemler artmaktadır. Türkiye’deki sorunların daha fazlası Yunanistan vatandaşı olarak orada yaşayan Batı Trakya Türk azınlığı için de geçerlidir. Osmanlı Devleti döneminde ülkedeki gayrimüslim ahalinin nüfus ve nüfuz olarak en güçlüsü olarak Rumların özellikle Yunanistan’ın bağımsızlığı sonrası devlete karşı karşıya gelmeleri, devletin yaşadığı sorunların en ciddisini de Rumlarla yaşamasına neden olmuştur. Buna rağmen patrikhane ve ruhban sınıf merkezli idari yapı, her iki kesimin de desteğiyle devletin sonuna kadar sürdürülmüştür. Millî Mücadele döneminde yaşananlar vesilesiyle Cumhuriyet döneminde ilişkiler önceki kadar sıkı hale gelememiştir. Günümüzde de Rumlar bir azınlık toplumu olarak Lozan Antlaşması’nın azınlık hükümlerine tâbi ancak bu hükümlerin kimilerinin uygulanmadığı bir idari yapıya sahiptirler.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

The National Archives

TNA. FO. 371/9123, E 9775; E 9829; E 10015; E 11643

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi

BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 6,33,20

BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 108,706,12

BCA., Yer nr: 030,10,00 Fon Kodu: 109,724,16

BCA., Yer nr: 30,10,0,0 Fon Kodu: 109,724,24

BCA., Yer nr: 30,10,0, 0 Fon Kodu: 191,308,11

Gazeteler

Tanin

Tevhid-i Efkâr

The Times

Eserler

- Akgönül, S. (2007), *Türkiye Rumları: Ulus-Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci*, (Çeviren: Ceylan Gürman), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aktar, A. (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alexandris, A. (1992), *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974*, Athens: Centre for Asia Minor Studies.
- Anzerlioğlu, Y. (2003), *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Atalay, B. (2001), *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
- Augustinos, G. (2011), *Küçük Asya Rumları – 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, (İngilizceden Çeviren: Devrim Evcı), İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Baş, M. (2005), *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Bozkurt, G. (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cihangir, E. (1996), *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Kilisesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Dabağyan, L. P. (2005), *Paylaşılamayan Belde Konstantiniyye*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Davison, R. H. (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Türkçesi: Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Engelhardt, E. P. (2017), *Türkiye ve Tanzimat: Devlet-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye*, (Türkçeye Çeviren: Ali Reşad), (Günümüz Türkçesi'ne Uyarlayan ve Yayına Hazırlayan: Erol Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ergene, T. (1951), *İstiklâl Harbinde Türk Ortodoksları*, İstanbul: İ. P. Neşriyat Servisi.
- Güllü, R. E. (2017), *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921 – 1923)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Jaeschke, G. (1991), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Türkçe'ye Çeviren: Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, (Çeviren: Recep Boztemur), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2007), *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kömürçiyen, E. Ç. (1952), *İstanbul Tarihi – XVII. Asırda İstanbul*, (Tercüme ve Tahşiye Eden: Hrand D. Andreasyan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Macar, E. (2004), *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mantran, R. (2015), *İstanbul Tarihi*, (Çeviren: Teoman Tunçdoğan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Osmanağaoğlu, C. (2010), *1862 Rum Patrikliği Nizamı Çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Özil, A. (2016), *Anadolu Rumları: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Millet Sistemini Yeniden Düşünmek*, (Çeviri: Ali Özdamar), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Runciman, S. (1968), *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Shaw, S. J. (2004), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Cilt: 1, Gaziler İmparatorluğu – Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü 1280-1808*, (Çeviren: Mehmet Harmancı), İstanbul: é Yayınları.
- Sofuoğlu, A. (1996), *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul: Turan Yayıncılık.
- Sözen, Z. (2000), *Fenerli Beyler: 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul: Aybay Yayıncılık.
- Şahin, M. S. (1996), *Fener Patrikhânesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Makaleler

- Arnakis, G. G. (1952), "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *The Journal of Modern History*, Vol.: 24, No.: 3, The University of Chicago Press, s. 235-250.
- Atalay, B. (2005), "Rum Ortodoks (Fener) Patrikhanesi'ne Verildiği Varsayılan İmtiyazlar ve Bugünkü Statüsü", *XIV. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 9 – 13 Eylül 2002, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, II. Kısım*, s. 1413-1440, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2014), "Türk Ortodoksların/Karamanlıların Türk Millî Mücadelesine Destekleri ve Maruz Kaldıkları Mübadelenin Türk Kamuoyuna Yansımaları", *History Studies*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 19-44.
- Aydın, M. A. (1998), "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Balta, E. (2000), "Osmanlı Devleti'nde Rum Millet ve Ekonomik Gelişmişlikleri", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, (Editör: Azmi Özcan), s. 229-248, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Balta, E. (2010), "Yunan Tarihçiliğinde Türkçe Arşiv Materyalleri", *TALİD – Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, s. 793-832, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayını.
- Clogg, R. (1982), "The Greek Millet in the Ottoman Empire", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (Ed.: B. Braude – B. Lewis), Cilt: I – The Central Lands, Holmes & Meier Publishers, Inc., New York - London, s. 185-208.
- Elöve, M. E. (1953), "Türkiye'de Din İmtiyazları: I. Kısım – Vicdan, Din ve İbadet Hürriyetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 1-4, Ankara, s. 305-368.
- Erdem, N. (2009), "Yunanlı Tarihçilerin Gözüyle 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ve Venizelos'un Bu Sürece Katkıları", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Sayı: 23, Muğla, s. 93-128.
- Fayda, M. (2013), "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 44, s. 438-440, İstanbul: İSAM Yayınları.

- Gökçen, S. (2006), "Fener Rum Patrikhanesi'nin Hukukî Statüsü ve Heybeliada Ruhban Okulu'nu Açtırma Girişimleri", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, Cilt: V, Sayı: 1, Erzurum, s. 185-222.
- Güllü, R. E. (2015), "Tebaa-i Sâdika'dan Hâin-i Devlet'e: Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Toplum ve Bürokraside Ermeni Tanımlamaları", *19.-20. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri "Kaynaşma-Kırgınlık-Ayrılık-Yeni Arayışlar" (5-7 Ocak 2015, İstanbul) Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: I, s. 393-406, İstanbul: İstanbul Türk Ocağı Yayını.
- İleri, İ. (2005), "Azınlıkların Eğitimi", *OTAM – Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 17, Ankara, s. 311-327.
- Karpat, K. (2004), "Orta Doğu'da Osmanlı Etnik ve Dini Mirası", *Orta Doğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, (Editörler: Milton J. Esman – Itamar Rabinovich), (İngilizceden Çeviren: Zafer Avşar), s. 59-83, İstanbul: Avesta Basın Yayını.
- Kitsikis, D. (1980), "20. Asırda Karşılaştırmalı Türk – Yunan Tarihi", (Çeviren: Abdürrahim Dede), *Türk Dünyası Araştırmaları*, Yıl: 2, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 97-144, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Konortas, P. (2011), "Tarihi Uzlaşma'dan Entente Cordial'e?: İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. Yüzyıl Ortası – 16. Yüzyıl Sonu)", (Fransızcadan Çeviren: Yaman Aksu), *Tarihî, Siyasi, Dinî ve Hukuki Açından Ekümenik Patrikhane*, (Derleyen: Cengiz Aktar), s. 27-69, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Papadopoulos, T. (1967), "Orthodox Church and Civil Authority", *Journal of Contemporary History*, Vol: 2, No.: 4, s. 201-209.
- Reyhan, C. (2007), "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", *Türk Tarih Kurumu – Belgeler – Dergisi*, Cilt: XXVII, Sayı: 31, 2006, s. 33-91, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roudometof, V. (1998), "From Rum Millet to Greek Nation: Enlightenment, Secularization, and National Identity in Ottoman Balkan Society, 1435-1821", *Journal of Modern Greek Studies*, Vol.: 16, No.: 1, Johns Hopkins University Press, s. 11-48.
- Şimşek, H. (2007), "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'nin Feshi ve Yunan Uyruklu Rumların Sınır Dışı Edilmeleri (1964)", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 237-260, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını.
- Tağmat, Ç. (2015), "İstanbul'da Sosyo-Kültürel Helenizm'in Temsilcisi Bir Cemiyet: Syllagos (1861-1923)", *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, s. 101-128, Konya: Selçuk Üniversitesi Matbaası.
- Topping, P. (1961), "Greek Historical Writing on the Period 1453-1914", *The Journal of Modern History*, Vol.: 33, No.: 2, University of Chicago Press, s. 157-173.
- Tosun, R. (1999), "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", *Askerî Tarih Bülteni*, Yıl: 24, Sayı: 46, s. 53-59, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- Ünal, M. (1977), "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1-4, Ankara, s. 195-232.

Veinstein, G. (1997), “Fetihten Sonraki Osmanlı Millet Sistemi Üzerine Bazı Düşünceler”, *1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996)*, s. 137-143, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.